

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRAK EGYETEMTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYEIRŐL

HILLER ISTVÁN

A Ratio Educationis az egyetemi gyűjteményekről

Az 1777-ben és 1806-ban kiadott *Ratio Educationis* az első olyan királyi rendelettel létrehozott átfogó oktatási-nevelési rendszer, amely külön paragrafusokban foglalkozik az egyetemi gyűjteményekkel. A rendelkezés többek között azt írja, hogy a királyi akadémiák létesítésével egyidejűleg azonnal intézkedni kell *speciális gyűjtemények szervezésére, valamint tárgyak gyűjtésének megkezdésére*.¹

Az egyetemi könyvtár egy paragrafusban szerepel az éremtárral és a régészeti emlékek gyűjteményével. A könyvtárak szükségességéről másutt bővebben is szó esik, itt most csak annyit említünk meg, hogy az előírás szerint az egyetemi könyvtárak kell a leggazdagabbnak lennie, hogy a növendékek teljesíthessék kötelességüket, miszerint a tudományok minden nemének ne csupán mázával vonják be magukat, hanem a legteljesebb szaktudományi képzettséget sajátítsák el, amihez a legkiválóbb könyvek folyamatos olvasása vezet. A fejlődés az 1848–49-es forradalmi események, majd az azt követő abszolutizmus éveiben megtört; sőt a hanyatlás korszaka következett. *Az egyetemi gyűjtemények kritikus helyzetbe kerültek, éppen azért, hogy létrehozzák, fejlesztőiket eltiltották a tudományos élettől. Sajnos egyetemi gyűjteményeink sorsa szerencsétlenül alakult a későbbiekben is.*

A tudományos élet akkor kezdett ismét feléledni, amikor 1860-ban létrehozták a „*Mathematikai és Természettudományi Bizottságot*” az MTA keretei között. A bizottság felvette a kapcsolatot az egyetemi tanárokkal, a tudomány minden ágának művelőjével, továbbá „... tárgyakat gyűjt, melyek a nemzeti múzeumba adatnak be, hogy használatul minden szakember rendelkezésére állnak, sőt a múltakra is kiterjesztve figyelmét, a Magyarországról szóló nyomtatott munkákat és értekezéseket, úgy ily kéziratokat is lajstromoz, gyűjt s tartalmokat megismerteti”. Mindez buzdítóan hatott az egyetemi gyűjtemények fejlesztésére.

Az egyetemtörténeti kutatások és a gyűjtemények kölcsönhatása

Az egyetemi gyűjtemények és a felsőoktatás-történeti kutatások szerves összefüggésben vannak egymással, az egyetem és gyűjteményei fejlődéstörténete csaknem azonos, illetve hasonló. 1967-ben a *Magyar Tudományban* erről a kérdésről mélyebb elemzés jelent meg.² Megállapítások szerint a marxista történettudomány a felsőoktatás

történetét a társadalom története szerves részének tekinti. A felsőoktatás-történeti kutatások szoros kapcsolatban vannak a tudománytörténettel, s a felsőoktatás-történetet a tartalmi-műfaji sokoldalúság és változatosság jellemzi. Ebben a sokoldalúságban komoly szerepet játszanak a könyvtárak, levéltárak és más gyűjtemények. Ezek ugyanis a kutatások forrásai és egyben az új szellemi termékek gyűjtőhelyei is.

Felsőoktatás-történeti kutatásaink, illetve ezek forrás- és gyűjteményhelyei hazánkban nem tartottak lépést az e téren mutatkozó nemzetközi fellendüléssel. *Ladányi Andor* az elmaradás okát abban látja, hogy „... Magyarországon nincs tudománytörténeti kutatóintézet, nincsenek tudománytörténeti tanszékek, megfelelő számban függetlenített kutatók, nincs tudománytörténeti káderképzés . . . nem kielégítő a kutatások anyagi támogatása, nagy nehézségekbe ütközik a publikációs feltételek biztosítása és végül . . . lényegében megoldatlan e kutatások koordinálása és irányítása. Elmaradottságunk a tudománytörténet határainkon kívüli helyzetének tükrében még világosabban látható.”³

A felszabadulás után a felsőoktatási gyűjtemények többségükben rossz állapotban maradtak ránk. Azonnali helyrehozataluknak, kiegészítésüknek, újak létrehozásának nem kedvezett az idő. Sok feladatot érthetően előbbre kellett rangsorolni. Az ötvenes évek első felének szemléletli torzulásai is sokat rontottak a gyűjtemények helyzetén és állapotán. Tradicionális egyesületek, diákszervezetek feloszlása után gyűjteményeik részben vagy teljesen elpusztultak. Tárgyi és írásos dokumentumokat hordtak szét vagy semmisítették meg. Az egyetemek hagyományos jelvényeit, nem egyszer évszázados emlékeit (rektori, dékáni láncok, gyűrűk stb.) tilos volt használni; sok minden elveszett, megsemmisült, avatatlan kezekbe került. A gyűjteményi anyagok méltatlan kezelése gátolta a felsőoktatás-történeti kutatásokat. A dokumentumok gyűjtése, a források feltárása, a kutatás, a publikálás nemkívánatosnak minősült, majd az igény sem jelentkezett irántuk, s csak lassan-lassan élénkült meg az érdeklődés.

1956 augusztusában – végre – a haladó hagyományok ápolására mozgósító cikk jelent meg a *Felsőoktatási Szemlében*⁴. *Székely György* megállapítja, hogy amikor fokozott törekvések vannak a tudományosság egyetemi gócpontjainak helyreállítására, egyre világosabban látható, hogy a szocialista egyetem mai vívmányai, feladatai, gondjai régi nemzedékek munkálkodásában gyökereznek. A hagyományápolás mélyebb értelmét első-sorban az oktatás, nevelés és tudományművelés egységének aktuális feladatai adják, s csak másodlagosan az egyébként fontos külsőségek (ünnepségek, jelvények stb.).

Az egyetemi gyűjtemények nem könyvtári dokumentumai közül az irattári-levéltári anyagra kell elsősorban tekintettel lenni, gyűjtő-megóvó és forráshely szerepénél fogva. Az egyetemi levéltári anyagok súlyos sérüléseket szenvedtek a háború folyamán, de utána a sűrű átszervezések, a gondatlan őrzés és a még meggondolatlanabb selejtezések is kárt okoztak. (Jól mutatja az átszervezésekkel járó bonyolultságot és levéltári-irattári következményeit, – hogy az egyik hallgató indexében nyolc különböző pecsét szerepel ugyanannak az intézménynek megjelölésére.) Az egyetemi levéltári munka csak lassan indult meg. A korábban idézett *Ladányi-tanulmány* is erről panaszkodott és a tarthatatlan, felemás helyzetekről. A kibontakozás két járható útját jelölte meg helyesen: az iratanyag mennyiségének függvényében önálló egyetemi, főiskolai levéltárak felállítását raktárakkal, kutatóhelyekkel és kvalifikált levéltárossal, vagy ahol a személyi és tárgyi feltételek

hiányoznak, ott a levéltári anyagot át kell adni a területileg illetékes levéltárnak. Hazai viszonyaink között a levéltárak működését az egyetemek központi könyvtárainak keretében látszott és látszik célszerűnek megszervezni.

Az egyetemi levéltári anyag megosztottsága komoly gondok-bajok forrása volt, részben még ma is az. Ilyen problémák az anyag feltáratlansága, az anyag szóródása, a kutatás lehetetlensége, „tulajdonjogi” viták vissza-visszatérő kiújulása, elhamarkodott intézkedések és szükségszerű visszavonásuk, személyi konfliktusok, civakodások. A legfőbb kárvallott persze a kutató, aki a saját bőrén érezte valamennyi hátrányt. (Példaként említem az egykori Selmeci Akadémia jelenlegi utódintézményeinek gyűjteményi anyagát, amely évtizedekig tartó viták tárgya volt, és amelyet csak az utóbbi másfél évtizedben sikerült megnyugtató módon lezárni.)

Már 1967-ben az a helyes javaslat született, hogy az egyetemi levéltárak legyenek a központi könyvtárak önálló szervezeti egységei. Néhány év múlva jelentek meg az első eredmények. 1971-ben Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szaklevéltárt létesítettek, 1972-ben pedig a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárában két függetlenített munkatárs kapott megbízást az irattári-levéltári anyag gondozására. Az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára a hatvanas évek végén összegyűjtötte az egyetemi tanszékek és szervezeti egységek irattári-levéltári anyagát és azt több nyugdíjas alkalmazásával rendezte. Ezt megelőzőleg, illetve ezzel párhuzamosan szerződéses alapon folyt az Erdészeti és Faipari Egyetemen és a Soproni Állami Levéltárban (akkor így hívták) az anyag számbavétel és meghatározott mélységű feldolgozása. A feldolgozott anyagról szabvány szerint készült cédulák egy-egy példányát a soproni levéltár, a miskolci és a soproni egyetem könyvtára kapta és őrzi. Egyre több egyetem érezte halaszthatatlannak levéltári ügyeinek rendezését. Az egyes egyetemek érdekei találkoztak a kutatók érkeivel, valamint a főhatóságok elképzeléseivel, törekvéseivel is. Így egyre több, nemzeti kincsünk részének tekinthető levéltári anyagot őrző egyetem, illetve egyetemi könyvtár kérte és kapta meg a szaklevéltári jogot. Ez a jog azonban meghatározott kötelemekkel is jár (így például megfelelő elhelyezés, levéltárosok felvétele, kutatóhelyek kialakítása, az alkalmazottak szakképzettsége stb.). Legutóbb az Eötvös Lóránd Tudományegyetem, a Nehézipari Műszaki Egyetem és az Erdészeti és Faipari Egyetem kapott szaklevéltári jogot. Folyamatban van az egykori Selmeci Akadémia levéltári anyagának végleges rendezése.

A felsőoktatás-történeti kutatásokról Ladányi 1974-ben megjelent tanulmánya fontos feladatokat szánt e téren az egyetemi könyvtáraknak. Mindenekelőtt az egyetemi gyűjtemények kialakítását, rendbetételét, funkcióik és gyűjtőkörük részletes meghatározását, elhelyezésük javítását jelölte meg sürgős feladatként. Az akkori megítélés szerint a József Attila Tudományegyetem és a Nehézipari Műszaki Egyetem gyűjteményei voltak a legkedvezőbb helyzetben, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem, a Budapesti Műszaki Egyetem és a Kossuth Lajos Tudományegyetem gyűjteményei sok gonddal küszködtek; olyan nagy egyetemi könyvtárak, mint pl. az Eötvös Lóránd Tudományegyetem, vagy a Semmelweis Orvostudományi Egyetem nem is rendelkeztek egyetemi gyűjteményekkel.

Újabb törekvések

Az azóta eltelt évtizedben sok minden megváltozott, és lendületes fejlődést regisztrálhatunk ebben a vonatkozásban is. A tárgyi emléanyag gyűjtése, az egyetemi élet kísérő tárgyainak megóvása, rendbehozatala, az oktatás és nevelés szolgálatába állítása beilleszkedett az egyetemek működésébe. Ez a munka a múlthoz képest már nem kampányszerű, nemcsak az évfordulókhoz, ünnepekhez kötött, hanem az egyetemi munka szerves részévé vált a legtöbb felsőoktatási intézményben. A korábban már idézett tanulmányokban húsz évvel ezelőtt megfogalmazott javaslatok helytálló voltát jelzi, hogy egyre több egyetemen jön létre a közgyűjtemények egységes szervezete a három fő ágazatból: a könyvtárból, levéltárból és múzeumból. Itt ismét a miskolci és soproni példát említjük meg, ahol a központi könyvtárak szervezetében önálló vezetőkkel, önálló egységként működnek szaklevéltárak és szakgyűjtemények és legújabban az Állatorvostudományi Egyetem is ezt a megoldást választotta. Sopronban az egyetem 175. jubileumi ünnepei alkalmából avatták fel az Erdészeti-, Faipari- és Földméréstani Gyűjteményt a belváros szívében lévő híres Eszterházy palotában. Sopronban közel egy évtizede a könyvtár kötelező tantárgyként oktatja az erdészeti-történetet. Az erdészeti-faipari-földméréstani gyűjtemény megnyitása óta a hallgatóság fogékonyságának növekedése tapasztalható saját szakmájuk, egyetemük múltja iránt. Ez az igény kötelességüké teszi, hogy az évszázadok tapasztalatait gyűjteményi formákban is a hallgatóság nevelése, azaz jövőnk szolgálatába állítsák. Az egyetemtörténeti kutatóknak, a sok „megszállott” oktatónak, könyvtárosnak, történésznek ez sikerélményt jelent, ami kétségtelenül újabb lendületet ad az újabb, számos területen csaknem nulláról induló munkákhoz.

1968-ban *Héberger* Károly írt a tudománytörténeti problémák és az egyetemi gyűjtemények összefüggéséről.⁵ A világszerte megélenkült tudománytörténeti kutatásokkal szemben hazai elmaradásunkat fájlalta. A Budapesti Műszaki Egyetem példáján szólt a tennivalókról. Mindenekelőtt a levéltárak, mint a kutatásokhoz szükséges adatok fontos források ügyeit javasolta rendezni. Megjegyezte, hogy hiányoznak az egyetemeken a szakképzett levéltárosok; a köztudatban a könyvtár, levéltár, múzeum gyűjtőfogalomként él, holott a hasonló vagy rokon vonások mellett a három intézménytípusnak eltérő feladatai vannak. Véleménye szerint a könyvtárak nem pótolhatják a hiányzó levéltár és múzeum funkcióit és tevékenységét, de ez utóbbiak megteremtését és működtetését a könyvtáraknak kell vállalniuk. Az egyetemi gyűjtemények kezelőinek, vezetőinek felelősségét tartotta, hogy az egyetemi évkönyvekben szerepeljen az egyetemi tanács tagjainak névsora, hogy gyűjtsék az évközi ünnepi beszédeket, az egyetemi évi jelentéseket, statisztikákat, az ifjúsági, társadalmi és mozgalmi élet eseményeit rögzítő dokumentumokat stb. Hiányolta, hogy nincs összefoglaló, áttekintő kép az egyetemen folyó kutatások folyamatáról és eredményeiről, ezért szükségesnek tartotta az egyetemek elhunyt tanárainak, oktatói biográfiai és bibliográfiai adatainak összegyűjtését. Gyűjteni és rendezni kell a különféle évfordulók alkalmából készült, történetileg értékes összefoglaló kiadványokat. (A Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárának példamutató kezdeményezése volt a *Műszaki tudománytörténeti kiadványok* című sorozata, amelynek 1968-ig már 15 füzetét jelent meg.) Pótolhatatlannak ítélte az események, konferenciák, kiállítások fotoarchívumát.

Gyűjteni kell a díszdoktorrá való avatásokon elhangzott emlékbeszédeket. Sürgős és fontos feladatnak tartotta az oktatott tananyag nyomtatott dokumentumainak megőrzését. Szorgalmazta a technika és tudománytörténet oktatásának bevezetését, ami azóta sok helyen megvalósult, hiszen a szaktörténeti homály és ismeretlenség már-már szakbarbársággal fenyegetett. Héberger összegező megállapítása: „A szomorú az egészben az, hogy a történelmi tanulságokat nem tudtuk levonni, megismételjük a hibákat. Ez azért lehetséges, mert kezd olyan szemlélet kialakulni, hogy ami régi az elavult is. A történelem pedig tanítómaster.”

Korunk könyvtárosainak zöme átérzi a gyűjteményekben rejlő nevelési-oktatási erőt és sokat fáradozik azon, hogy ezek létrejöhessenek és szolgálják a nemes ügyet.

Mint láttuk a gyűjtemények kérdése régóta foglalkoztatja mind a fenntartókat, mind a felsőoktatás-történeti kutatókat. A holtpontról való elmozdulás első jele az volt, hogy 1977 novemberében a Felsőoktatás-történeti Munkaközösség napirendre tűzte a felsőoktatás tárgyi elmékanyag problémáinak megtárgyalását. A munkaközösség ülésére *Antall József*, a *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár* igazgatója készített referátumot: ma is időszerű ennek néhány gondolata. A felsőoktatás-történeti kutatások szempontjából alapvető feladat a forrásanyag felmérése. Különösen fontos a könyvtárakban lévő, a felsőoktatás korabeli tartami, metodikai kérdéseivel foglalkozó irodalom, valamint a három közgyűjteményi ágazatban, azaz a könyvtári, levéltári, múzeumi gyűjteményekben lévő történelmi kéziratos anyag számbavétele. A kutatás nem nélkülözheti a felsőoktatási szaklevéltári anyagot. A tárgyi forrásanyag rangját a múltban csak a régészeti dokumentumok nyerték el, a későbbi korszakok tárgyainak legfeljebb illusztratív, hangulati szerepet tulajdonítottak. Ma viszont lényegessé váltak az oktatási eszközök, műszerek, készülékek, azaz a különféle szakmai tárgyak, a felsőoktatás történetével kapcsolatos, személyekhez, eseményekhez, évfordulókhoz stb. kapcsolódó speciális dokumentumok, valamint más muzeális anyagok. A referátum végkövetkeztetése szerint szükség van a közvetlen tudomány- és szaktörténeti, a felsőoktatás-történeti anyagnak, a személyekhez, intézményekhez fűződő másodlagos forrásértékű emlékszármazéknak és az általános muzeális értékű egyéb anyagoknak feltérképezése és osztályozása az egész magyar felsőoktatási hálózatban. *Szögi László* ezt a következtetést megerősítő megállapítása az egész egyetemi gyűjteményi anyagra érvényes: „... szükséges viszont hozzáértő szakemberek állandó alkalmazásával a pótolhatatlan egyetemi forrásanyag összegyűjtése, rendezése és természetesen a munkának értelmet adó kutatási lehetőségek biztosítása.”⁶ A cikk kapcsán e sorok írója is részletesen kifejtette álláspontját.⁷

A Felsőoktatástörténeti Munkaközösség a referátum megvitatása után kérdőívet állított össze, amelyeket valamennyi felsőoktatási intézmény könyvtárához eljuttatott. A kérdőív arra kért választ, hogy van-e a könyvtárban, illetve az intézményben egyetem-történeti gyűjtemény, milyen az elhelyezése, mikor alapították, mikor kezdődött az anyaggyűjtés, mi a módszere és tárgya, van-e a könyvtárban az egyetem és a felsőoktatás történetére vonatkozó elsődleges vagy másodlagos irodalom, működik-e szaklevéltár, gyűjtik-e és mikortól a felsőoktatás-történeti forrásanyagot, milyen a tárgyi anyag, az egyetem életével, működésével összefüggő emlékszármazék, vannak-e személyi tárgyak, neves professzorokról készült festmények, szobrok, plakettek, érmek, dékáni, rektori láncok,

jelvények, zászlók, egyenruhák, egyéb muzeális anyagok (bútorok, dísztárgya stb.), látogatható-e a gyűjtemény, szednek-e belépődíjat. Kérdés vonatkozott arra is, hogy a gyűjtemények vezetői hogyan látják a fejlesztés lehetőségeit, tervezhető-e fejlesztés, milyen a pénzügyi támogatás, az éves költségvetésben van-e fejlesztésre, beszerzésre előirányzott összeg és milyen gondok vannak. A kérdőívre néhány főiskola kivételével részletes, többségében elemző leírások érkeztek.⁸ A válaszokból kiderül, hogy a gyűjtemények vezetői, a könyvtárosok a „közgyűjteményi szellemet” képviselik, s nemcsak a könyvtár felelős gazdáit, hanem az egyéb gyűjteményeknek is gondos ápolói, megőrzői és fejlesztői. Ez a magatartás biztosíték arra, hogy a felismert feladatokat végre is fogják hajtani.

JEGYZETEK

1. Ratio Educationis. Ford.: Mészáros István, Budapest, 1981. Akad. K. 157–159.p.
2. LADÁNYI Andor: A felsőoktatás-történeti kutatások. = Magyar Tudomány, 1967. 255–258.p.
3. LADÁNYI Andor: A felsőoktatás-történeti kutatásokról. Budapest, 1974. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont. 200–202.p.; Lásd még: Magyar felsőoktatás-történeti irodalom. 1945–1979. Bibliográfia. Budapest, 1981, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont. 17–20., 21–24., 75–78.p.
4. SZÉKELY György: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem haladó hagyományai. = Felsőoktatási Szemle. 377–380.p.
5. HÉBERGER Károly: Tudománytörténeti problémák és feladatok a Budapesti Műszaki Egyetemen. = Felsőoktatási Szemle. 1968. 659–663.p.
6. SZŐGI László: Felsőoktatásunk múltjának forrásai. = Magyar Nemzet. 1981. 35.sz. 8.p.
7. HILLER István: Még egyszer felsőoktatásunk múltjának forrásairól. Magyar Nemzet, 1981. 99.sz. 8.p.
8. Példaként az alábbiakban közöljük a debreceni Agrártudományi Egyetem Könyvtárától érkezett választ.

Az egyetemtörténeti gyűjtemény alapjait 1953-tól visszamenőleg vetette meg az egyetem főtitkára. A tényleges, szervezett anyaggyűjtés azonban 1968-ban az intézmény alapításának 100 éves jubileumi ünnepsége kapcsán kezdődött meg. Az 1953-ban újjászervezett intézmény vezető testületének anyagai (tanácsülési anyagok) képezték az alapot. Ez a gyűjtemény a rektori szobában nyert elhelyezést, míg a dokumentumanyag a könyvtári raktárban. 1968-ban a könyvtárosok levéllel keresték meg az akkor még élő pallagi tanárokat, régi, Pallagon végzett gazdászokat, és kérték őket, ha az intézményre vonatkozó dokumentumaik vannak, adják azokat át. Mivel 1949-ben, az intézmény megszűntetésével lényegében minden anyagot – beleértve az értékes könyvtári gyűjteményt is – elszállították, 1953-ban az újjászervezés évétől mindent előlről kellett kezdeni. Egyéni adományokból, más könyvtárak duplumanyagából (főleg Gödöllőről) sikerült a dokumentumanyagot (a régi oktatók által publikált munkák, intézményi kiadványok, évkönyvek stb.) összegyűjteni. Később a Magyar Mezőgazdasági Múzeumból is kaptak anyagokat. Mindennek ellenére a történeti gyűjtemény még szegényes, meglehetősen kezdeti stádiumban van, de a gyűjtést szervezetten folytatják.